

Foregående Husum og Schwabstedt amter mv.

VI. Om Staden Slesvig, Slottet og Amtet Gottorf, tilligemed Mohrkirchen; saavelsom og Staden Friderichsstadt og Landskabet Stapelholm.

I. Om Staden Slesvig.

Schleswig eller **Slesvig** er Hovedstaden for Hertugdømmet Slesvig, hvoraf samme har sit Navn. Staden ligger ved den yderste vestlige Ende af den fiskerige Havfiord Sley eller Slien, som strækker sig fra Østersøen imellem en særdeles behagelig Strandkant fem Mile ind i Landet. Stadens Navn er

sammensat af det Ord Schley, og det gamle nedersachsiske Ord Wieck, som er en Havfiord. Det danske Ord Viig, betyder ligeledes en Havfiord.

I de ældgamle Tider blev den kaldet Hethebye af de Danske. Man forefinder hos Skribentere dette Navn at skrives paa otte forskellige Maader, nemlig: Hethebye, Heddedye, Heitbye, Heydebium, Heidaba, Heidiba, Heidebo og Haddebye. Dette sidste Navn fører endnu en Kirke uden for Staden.

Om Stadens egentlige høie Alder kan intet vist meldes. Men allerede i Aaret 808 efter Kristi Fødsel var den et mærkværdigt Sted; og fra bemeldte Aar af, da Kong Gotfried, efter Benediktinermunkens Adelms og Abbedens Regino Vidnesbyrd, ødelagde den Handelsstad Kerik, som Nogle holde for den gamle Stad Meklenburg, og bragte de rigeste Kiøbmænd sammesteds herhid, kom Staden til en anseelig Størrelse og blomstrende Tilstand. Under Knud den Store, som var Konge i Danmark og Engeland, hans Regiering, saa og længe derefter, blev en stor Handling dreven af Engælænderne paa Slesvig; thi de bragte deres Vahre til Vands paa Eyderen og Treen op til Hallingstedt, og derfra til Vogns herhid; thi Skibsfarten igiennem Sundet var ei da saa sædvanlig.

Da Kong Svend Estridsen regierede i Danmark, blev Staden af Kong Harald i Norge indtagen og udplyndret Aar 1049. Men intet overgik den overmaade store Ødelæggelse, som Staden leed af de Obotriter Aar 1066. Endskiønt Staden siden kom sig got og var en vigtig og folkerig Handelsstad, saa blev dog dens Handling Aar 1155, ved Stadens Erobring af Kong Svend Grathe i Danmark, og Vahrenes Udplyndring, som fandtes i fremmede, især de russiske, Skibe i Havnen, ødelagt, (efter den Historieskrivers Saxo Grammatikus Ord) og Staden bragt i en ynkelig Tilstand.

Før denne Erobring, nemlig i Aaret 1154, havde Staden en anden Beliggenhed; thi Staden var ikke alleneste norden for Schley, hvor nu den gamle Stad og den dertil hørende Holm er, bebyggt stærk og anseelig, men den strakte sig ogsaa sydlig, og indbefattede det Sogn Haddebye og den omkring mod Vesten, Sydvest og Sønden liggende Egn, tilligemed det forud paa en Høy beliggende Slot Oldenburg. Staden havde den Tid norden for Holmen baade Norderhavn, som nu omstunder heeder kun Noor, og Süderhavn, imellem den nordlige Deel af Staden og den tvertover for værende Strandbred, hvorhos ved den østlige Side af Stadens sydlige Deel Haddebyer- og Selkernoor strakte sig ind i Landet, og blev kaldet Wieck. Den sydlige Deel hængte sammen med den nordlige, formedelst tre Dæmninger og en Broe. En Dæmning gik til

Vesterenden af den nu værende Skibsbroe mod Sønden paa den i Schley liggende Øe, som nu heeder Mewenberg; og paa samme stod det faste Kastel Jørgensborg. Derfra gik de tvende andre, tilligemed Broen, som var slagen over Dybet imellem dem, fuldkommen til det faste Land. Over disse tre Dæmninger og Broen, saavelsom ogsaa over Mewenberg, gik den almindelige Landevei igiennem Slesvig fra Danmark til Tydskland, og fra Tydskland til Danmark. Tid efter anden ere disse Dæmninger og Broer, tilligemed den Træbroe, som nær ved nu værende Haddebyekirke gik over Wieck eller Haddebyernoor østlig til den tvertover for liggende Strandbred, blevne ganske bortskyllede af Havet. Dog seer man endnu ved lave Vande en Levning deraf, og man kan endnu, naar stærke Vestenvinde holde ved at blæse, gaae tørskoet fra Vesterende af Skibsbroen til Mewenberg.

Ligeledes leed Staden Slesvig stor Udplyndring Aar 1248 af Kong Ærik Plogpenning. Siden atter Aar 1257 af Kong Kristoffer den Første og Kong Ærik Glipping. Kong Erik af Pommern beleirede og erobrede Staden Aar 1417; og Aar 1447 blev Staden næsten ganske afbrændt. Den leed ogsaa stor Skade i den Krig, som her i Landet forefaldt efter Aar 1626.

Staden var udi en blomstrende Tilstand for Aar 1713; men da efter den Tid ingen landsfyrstelig Hofstaat har været her, saa er derved den beste Deel af dens sædvanlige Næring forsvunden.

De høieste Rettergange for hele Hertugdømmet ere anordnede at holdes her, siden det blev Kongen af Danmark tilhørende; og blive disse høie Rettergange altid holdne paa Slottet Gottorf, hvor Stadtholderen i Fyrstendømmerne altid residerer. Dog erstattes ikke forommeldte Forliis ved den Næring, som Staden kan have af Stadtholderens Hofstat.

Med Søefart og den udenlandske Handel er det ei ret vidt bragt, eftersom Sliemundingen Aar 1426, da Kong Ærik af Pommern beleirede Slesvig, er bleven tilstoppet af Holstenerne; og Tid efter anden har Sand og Mudder samlet sig i Indløbet, saa at det stedse er blevet mere tilstoppet og gjort udybt. Den gamle og egentlige Stad Slesvig var paa de i fordum Tid holdne slesvigholsteenske Landdage blant Stæderne i Ordenen den første.

Den nu værende Stad ligger i en overmaade deilig Egn; dens Figur er meget uordentlig og vidtløftig, men ligner omtrent en Halvmaane. Staden bestaaer af tre Dele, nemlig: 1) af det gamle og egentlige Slesvig, nordlig for Sliestrømmen; 2) af den saa kaldte Lollfuss, beliggende ligeledes nord for Slie; og 3) Frideriksberg, som fordum blev kaldet Kratzenberg, og ligger ved Sydvestenden

af Slie, hvor man kører ud af til Rendsborg. Lollfuss er en lang Gade imellem Staden og Dæmningen, som sønden for Frideriksberg forener Staden med de to andre Dele. Norden for Frideriksberg ikke langt fra Dæmningen ligger Slottet Gottorf.

Den ganske Længde af Staden fra den ene Ende over Dammen til den anden, agtes at være en stiv halv Miil. Aar 1695 den 12. Julii bleve de tvende Tid efter anden tilvoxende Meenigheder, Lollfuss og Frideriksberg, ved Hertugens Friderik den Fierdes Foranstaltning skilte fra Arensherreds Ting, hvorunder de hidtil havde hørt, og forsynede med deres egen Jurisdiktion, bestaaende af sex Personer, nemlig tre af hver Meenighed, og begavede med den slesvigske Stadsret. Men siden, nemlig Aar 1711 den 7. September ved en af Hertug og Administrator Kristian August udstædt Kommissionalslutning, bleve de fuldkommen forenede med den gamle Stad, da bemeldte specielle Jurisdiktion blev ophævet, og nye Magistrat anordnet; saa at fra den Tid af er den gamle Stad Lollfuss og Frideriksberg kaldet tilsammen den kombinerte Stad Slesvig. Mangfoldige Huse, som ligge i alle tre Dele, høre umiddelbar under Overretten.

Slesvig har faaet sin Stadsret af Kong Svend Grathe i Danmark Aar 1155, denne Stadsret er trykt Aar 1733 i Slesvig paa 5 1/2 Ark i 4to. Den gamle Stad har ikkun een Kirke, nemlig Domkirken eller Dom, som fører Navn af St. Pederskirke, efter Apostelen Peder; den er saavel indvendig som udvendig en herlig, skøn og stor Bygning, dog uden Taarn. Man har begyndt Aar 1263 at bygge paa den; og da den efter 178 Aars Forløb afbrændte ved en uheldig Ildsvaade, saa uddeelte det baselske Konsilium eller Kirkeforsamling Aar 1441 Afladsbreve til alle dem, som ville give noget til dens Opbyggelse igien. Aar 1450 blev den sydlige, og Aar 1501 den nordlige Deel af Kirken færdig. Omgangen (*Porticus*), som kaldes Schwal, er opbyggt for Tiggermunkenes indsamlede Penge.

Det særdeles konstige Alter i denne Kirke, hvilket med stor Konst er forfærdiget af Bildhugger Hans Bryggemann fra Husum, er af Egetræ, som er kogt i Olie; efterat han med sin Svend havde arbeidet derpaa i syv Aar, fik han det i Stand Aar 1521; og var det i forrige Tider opsat i Bordesholmkirke, men blev Aar 1666 forflyttet herhid. Altertavlen bestaaer af 22 dybe Fag, af hvilke ethvert meget livagtig forestiller en besynderlig Historie af Kristi Lidelse.

Udi Koret sammesteds er at see Kong Friderik den Førstes og begge hans Gemalinders Begravelse, saavelsom og de holsteengottorfske Hertugers af den oldenborgske

Stamme, saa og mange Bispers til Slesvig, deres Begravelser. Domkirken har tre Præster, nemlig en Sognepræst, en Archidiakonus og Diakonus, og hører til Domkapitelets Amt. I samme er den gamle Stad indlemmet Om Domkapitelet bliver noget mere at melde siden ved Domkapitelamtets Beskrivelse.

Ved den vestlige Side af Domkirken har fordum ligget Biskopsgaarden. Paa hvis Sted den fordum værende gottorfske Geheimeraad, Johan Ludvig Baron af Königslein, lod opføre et stort og skjønt Huus, som siden er kommet i andre Eieres Hænder Bag ved denne Biskopsgaard laae i fordum Tid, indtil Reformationstiden, Mariæ Magdalenækloster. som tilhørte de Dominikaner, og var blevet bygt, Aar 1235, men efter Reformationen blev ganske nedrevet.

Ikke langt fra Domkirken ligger den latinske Kathedralskole, som er forsynet med en Rektor, Konrektor, Kantor, saavelsom og en Skrive- og Regnemester.

Nær derved ligger ogsaa det Aar 1719 stiftede Waysenhuus. I den Egn, hvor nu Weysenhuset og dets Hauge ligger, har sønden for Domkirken staaet St. Niklaskirke og et Augustinerkloster; men man finder nu intet Spor og Kiendetegn mere deraf.

Stadens Raadhuus ligger ved den østlige Side af det store Torv. Indtil Aar 1528 var, her en Kirke, kaldet St. Poulskirke, som udgiorde een med det i Aaret 1240 stiftede Minoriterkloster sammenhængende og dertil hørende Bygning. Denne endnu ved Raadhuset nordlig beliggende Deel har hidtil beholdt Navn af Graakloster, og indeholder et Kapel. Det blev af Kong Friderik den første, da Borgerne havde jaget Munkene bort, anordnet til Stadens Fattiges Underholdning. Amtmanden til Gottorf er Klosterets bestandige Verbitter, og han har tilligemed Magistraten Opsyn over Klosteret. Jurisdiktionen over dem til Klosteret henhørende og i adskillige Landsbyer ikke langt fra Slesvig boende Fæstefolk holdes af Klosterforstanderen under Amtmandens Præsidio, og kaldes Graaklostersting.

Lige over for Raadhuset paa det store Torv laae i fordum Tid Helliggeisteskirke, opbyggt af de engelske Kiøbmænd, og nær derved laae Helliggeisteshospital; men nu omstunder er intet deraf at see. Paa det Sted paa det store Torv, hvor nu Apotheket er, var i gamle Tider det saa kaldte Helligknuds Gildehuus. Ved den østlige Side af den gamle Stad kommer man over Fiskebroen paa en Øe, som heeder Holm. Den vestlige Side af denne Holm er ikkun bebyggt med Huse, som høre til den gamle Stad; og paa samme Holm ligger det berømte St. Johanniskloster for ti adelige Frøkener, med et Kirkekapel, hvorom siden forekommer mere Efterretning.

I fordum Tid var ogsaa paa den vestlige Side af Holmen en Kirke, opbyggt af Dufsteen, hvilken den fyrstelige gottorfske Kanzler, Adam Tratziger, købte af Magistraten i Slesvig med Hertug Adolphs Tilladelse for 200 Mark lybsk Aar 1571, og lod nedbryde. Samme Bygning var i de ældre Tider bygt af Engælænderne, til et Købmands- og Pakhuus; men siden blev indrettet til en Kirke, og kaldet Jomfrue Mariækirke. Deraf er endnu Kirkegaarden tilovers.

I fordum Tid, nemlig endnu Aar 1154, var den ganske Holm bebyggt med Huse; og skal der paa den Tid have staaet et Slot paa det Sted, hvor Sliestrømmen nær ved Staden har sin ringeste Breedde, og nu Færgestedet er, hvor man gaaer over til Fahrtdorf. Men nu omstunder bestaaer den østlige Deel af samme, af en udyrket liggende Fælle, som kaldes die Freiheit. Ved den østlige Side af den gamle Stad er Skibsbroen. Ved den gamle Stadsmølle laae ogsaa fordum den hellige Klemenskirke; og uden for Gallberg ved den Landsbye St. Jørgen norden for Slesvig laae St. Georgshospital og Kapelle, hvoraf er nu intet mere tilovers.

Man siger, at i forrige Tider har her ligget syv Kirkesogne, eller tretten Kirker, Kapeller og Klostre tilsammen, hvilke alle ere for længe siden undergangne. Ja man kan ikke engang nøie og tilforladelig bestemme Egnen og Stedet, hvor alle disse have staaet.

Ved den nordlige Side af Staden paa Mikaelshøi ligger Mikaelkirke, som har kun een Præst. Og paa Frideriksberg ligger den hellige Trefoldighedskirke, som er bygt Aar 1650, og indviet Aar 1651; ved samme staaer to Præster, en Pastor, som kaldes Slotspræst, og en Kompastor. Begge disse to Kirker høre til Amtet Gottorf. I Mikaelkirke er den mellemste Deel af Staden Lollfuss kaldet, og ti Landsbyer indlemmede; men i den hellige Trefoldighedskirke er kun den tredie Deel af Staden Frideriksberg kaldet, indlemmet.

I Lollfuss ligger det saa kaldte Præsidentkloster, hvilket er stiftet af den fordum værende gottorfske Regierings Præsident, Hofkanzler og første Minister Johan Adolph Kielmann von Kielmannseck, i Aaret 1656, for fem fattige Mænd og fem fattige Koner; og Fundatsen er dateret den 21. Januarii Aar 1663. Enhver af disse Fattige nyder foruden frie Værelser aarlig 25 Rdlr.; i dette Kloster er et Kapel.

Staden har anseelige Kobler og andre liggende Grunde. I Sliestrømmen eller Fiorden ligger den saa kaldte Meveninsel og Mevenberg, som har sit Navn af den utrolige store Mængde af Strandmaager, som her opholde sig i Foraaret og i en Deel af Sommeren. Stadens Magistrat bestaaer af to Borgemestere, fire Raadsforvandre

og en Stadssekretair; alle disse Personer udnævnes umiddelbar af Kongen. Fra Magistratens Kiendelse og Dom i Civilsager appelleres til Overretten paa Gottorf. Staden har to Stadsfogeder, nemlig en i den gamle Stad, og en i Lollfuss og Frideriksberg.

Siden Aar 1744 har Staden sin egen Brandanordning. I Staden holdes det gottorfske Underkonsistorium over de Stæder Slesvig og Eckernförde, de Amter Gottorf og Mohrkirchen, saavelsom og det Landskab Stappelholm, og de Amter Hüten og Domkapitelet, tilsammen over 35 Kirkesogne, som have 35 Præster. Det holdes i den gottorfske Amtmands Huus; og Amtmanden til Gottorf, Generalsuperintendenten som Provst, og de tre Sognepræster i Slesvig, sidde deri. Den gottorfske Amtsforvalter er Sekretair sammesteds.

Gottorp, et prægtigt Slot, som ligger nær ved Staden Slesvig, imellem begge Dele deraf, nemlig imellem Lollfuss og Frideriksberg, vesten for Slie i en fortreffelig og behagelig Egn, og er omgivet med store Grave.

De gamle Biskopper til Slesvig have tilhørt dette Slot; dog have de ei havt deres Residenz allerførst paa det Sted, hvor Gottorf nu staaer, men paa en anden Plads, omtrent en halv Miil fra Slesvig mod Norden, ikke langt fra Vertshuset Ruhenkrog, hvor man endnu kan forefinde Kiendetegn af det gamle Slot til Grossgottorf, hvilket Aar 1161 i Biskop Esberns Tid blev ødelagt af Niklas, som var Kong Waldemar den Førstes Stadtholder. Derpaa byggede den følgende Biskop Otto en biskoppelig Gaard nær ved Slesvig til Kleingottorf, som forblev saa længe at være Biskoppernes Residenz, indtil Hertug Ærik den Anden til Sønderjylland tuskede sig samme til, tilligemed det Vorwerk Grossgottorf, og de ved begge Sider liggende Skove, Møller, Agre og Enge, saavelsom og nogle andre Godser, hvorpaa de slesvigske Bisper flyttede til Schwabstedt at boe; (om dette er allerede meldt foran).

Slottet var den Tid en stærk Fæstning, som Aar 1416 og 1417 udholdt en Beleiring af Kong Ærik af Pommern, og ei blev indtaget. Fra Aar 1268 til 1713 har Slottet været de slesvigske Hertugers Residenz; men i forømmeldte Aar tog Kong Friderik den Fierde af Danmark det i Besiddelse. De Hertuger, Friderik den Første, Adolph, Friderik den Tredie og Friderik den Fierde, have Tid efter anden forbedret, tilbygt og forandret meget derpaa; og de danske Konger, Friderik den Fierde og Kristian den Siette, have ogsaa baade meget, forbedret og udziret samme. Især har Kong Kristian den Siette ladet Gemakkerne pryde med skiønne Malerier og kostbare Mobilier;

saa at det kongelige Herskab kan magelig boe her. Slottet har et meget net og smukt Slotskapel til Gudstieneste.

Paa dette Slot holdes Overretten og Landretten, Overkonsistorium og Landkonsistorium. Stadtholderen har ogsaa her sin Residenz. Af de tvende Hauger, som Hertug Friderik den Tredie har ladet anlegge, er det saa kaldte gamle Værk, som laae ved den sydlige Side af Slottet, ganske gaaet ind igien og bortsolgt; Køberen til samme har i dets Sted anlagt her en Grynmølle med et Grubbenværk.

Men det nye Værk ved den nordlige Side af Slottet er overmaade skjønt. I et ziirligt Lysthuus i denne prægtige Hauge blev forud bevaret den kunstige Kobberglobus, som holdt 11 Fod i Giennemsnit, forestillende udvendig Jorden og indvendig Himmelen med alle bekiendte Stierne af forgyldt Sølv, og hvori paa en Bænk rundt om et Bord kunde magelig sidde ti Personer og betragte denne Himmelklode. Det ganske Værk blev alle 24 Timer drevet omkring af Vand, og kunde ogsaa indvendig ved Hielp af Arkimedis Skrue, uden Hielp med en Finger, dreies rundt omkring. Aar 1713, efterat det gottorfske Land var indtaget, forærede Kong Friderik den Fierde denne herlige Globus til den russiske Czar, Peter den Første, som lod den bringe til Skibs over til Petersborg.

Udi denne prægtige Hauge er, foruden et velindrettet Orangeriehuus, adskillige behagelige Fontainer eller Springvand og Spadseregange, ogsaa et smukt Haugehuus, Amalienburg kaldet, hvori findes fortreffelige Malerier. Tæt ved denne Hauge var forud en Dyrehauge; men samme er Aar 1750 efter kongelig Befaling ødelagt.

Det prægtige og kostbare gottorfske Bibliothek blev Aar 1606 anlagt af Hertug Johan Adolph; men Aar 1749 blev det ført over til Kiøbenhavn.

II. Om de Amter Gottorf og Mohrkirchen.

Det Amt Gottorf, tilligemed det dertil hørende Gods, eller saa kaldte Amt, Mohrkirchen, og det store Kammergods Satrupholm, foruden de begge til Mohrkirchen hørende Fogderier, samt de paa andre Steder liggende adspredte Godser, grændser mod Sønden til Sliestrømmen, Eyderen, Staden og Amtet Rendsborg; mod Vesten til Landskabet Stapelholm og Amtet Husum; mod Norden til Amtet Flensborg; og mod Østen til de adelige Godser Rundhof, Tøfterup og Röst, saavelsom og til Amtet Hütten. Dette Amt strækker sig fra Østen til Vesten paa nogle Steder halvtredie Miil; men paa andre Steder derimod fem Mile; og fra Sønden til Norden to, fem til sex Mile.

Jordbunden er meget forskiellig; thi den Deel af Amtet, som ligger ved den østlige Side i Landet Angeln, er fortreffelig skøn fremfor de øvrige Dele. (Om Angeln er allerede forhen meldt ved Amtet Flensborgs Beskrivelse.) I dette Land Angeln ligge af Amtet Gottorf tre Herreder, nemlig Struxdorfherred, Schliesserherred og Füsingerherred, saavel som det Gods Satrupholm og det egentlige Gods Mohrkirchen.

Alt dette indeholder overmaade frugtbart Agerland, Enge, Græsgange og Skove, hvoraf de tre første ere mestendeels inddeelte i Kobler, forsynede med levende Torngierder rundt omkring, og derved ere de giorte mere beqvemme til Landbrug. I den øvrige Deel af dette Amt, og især i Hohnerherred, Kropherred og Arensherred, er Jorden slettere; thi sammesteds findes mange Heeder, sandige Egne og Moor; dog finder man ligeledes her, især i Hohnerherred, skønne Skove, Enge og Græsgange, saa og noget Marskland, hvilket bestaaer i Büngerkog, Sorkerkog og Hohnerkog. Treyaherred har middelmaadig Jordgrund; dog er der ved Treenflod gode Enge og Græsgange. Udi Hohnerherred, Kropherred og Arensherred ere Aar 1760 og 1761 anlagte atten nye Kolonier af fremmede tyske Kolonister. Meggerkog og Bürmerkog høre ikke til Amtet Gottorf, men ere oktroerede Koge.

De i dette Amt værende ferske Søer skal anføres ved hvert Herred; og derfor vil man ikkun her anføre Floderne, som ere: Treen-, Sorg- og Loyheraae. (Om Treenflod er allerede forhen meldt).

Sorgflod opkommer en Fierdingvei oven for Sorgbroe (hvorover Landeveien falder fra Rendsborg til Slesvig) af tvende Vandes Forening, og falder, efterat den har løbet omtrent tre Mile ud i Eyderstrømmen, en Fierdingvei østen for Süderstapel.

Loytheraae har sit Udspring ikke langt fra Töstrup i Angeln, gaaer Loythkirke og Kahlebyekirke forbi, og falder, efterat den har løbet tre Mile nær ved det Kanzelligods Wunningen, (hvor der er en Færge over denne Aae for Fodgængere,) ud i Havfiorden Slie. Denne Sliestrøm adskiller Angeln fra Amtet Hütten og Landet Schwanzen. Amtmanden til Gottorf bliver fra Staden Hamborg aarlig den 1. Maji, om Middagen Klokken 12, leveret en Ahme Rhinskviin, to Fade Zerbsterøl, 52 Pund Mandler og 100 Pd. Risengryn, hvis rigtige Annammelse Amtsforvalteren har at anføre i sit Regenskab.

Amtet har en Amtsforvalter, som tillige er Herredsfoged i Mohrkirchenherred, saa og en Huusfoged. Det Amt Gottorf har, tilligemed Amtet Hütten, Landskabet Stapelholm og de tvende

Domkapitelsdistrikter, en Brandindreming siden Aar 1740. Nu omstunder indbefatter Amtet Gottorf under sig otte Herreder, efterat det saa kaldte Amt Mohrkirchen blev Aar 1752 forvandlet til et ordentligt Herred, saa og det kongelige Gods Satrupholm.

Udi disse otte Herreder ligge tyve Kirker, hvoraf de Femten ligge i Angeln. Ved bemeldte tyve Kirker staae sexten Præster. Desuden høre ogsaa til Amtet Michaelskirke og Helligtrefoldighedskirke i den kombinerede Stad Slesvig, hvilke tvende Kirker ere allerede anførte ved Staden Slesvigs Beskrivelse.

De otte Herreder i Amtet Gottorf ere disse: 1) Hohnerherred; 2) Kropherred; 3) Arensherred; 4) Struxdorfherred; 5) Schliessherred; 6) Füsingerred; 7) Treyaherred; 8) Det Amt eller Herred Mohrkirchen.

Vi merke nu hvert Herred i Særdeleshed.

1. Hohnerherred.

Hohnerherred grændser mod Sønden til Eyderen og Amtet Rendsborg; det er to Mile langt, og een til halvanden Mile bredt. Dette Herred har megen Heede og Moor, og en middelmaadig Egn, hvor dog Rug og Boghvede voxer. Her findes skønne Skove, og Engene ved Eyderen give god Leilighed til Qvægavling; hvorudover Indvaanerne legge sig meget derefter, og drive Handel med feedt Qvæg og Heste. I dette Herred ligger Hohnersøe, som er meget fiskerig; den er en Fierdingvei lang, og en halv Fierdingvei breed. Bemeldte Herred bestaaer ikkun af et eeneste Sogn, som er:

Hohnsogn, hvilket er meget folkerigt, og har kun dog een Præst. Kirken har i forrige Tider staaet nær ved den fordum værende Flæk Vindezier, under Navn af Kampenkirke. Men da Kong Kristian den Femte lod Fæstningen Rendsborg Aar 1690, og i de følgende Aaringer, gjøre større paa den sydlige holsteenske Side ved det nye Værks Tilbygning, og ligeledes paa den nordlige slesvigske Side Aar 1693 lod nedbryde Bygningerne i den Flæk Vindezier, efterat Beboerne sammesteds havde faaet Betaling for dem, samt bleve anviiste nye Pladser, saavel i Gammelstad som Nyeværk til Rendsborg, til at bygge paa igjen, og Kongen lod al den Plads, paa hvilken Vindezier havde staaet, nu trække inden for Fæstningens Omkreds: saa blev den Kirke Kampen nedbrudt, og opbyggt nye i Hohn. Hertug Kristian Albrecht fik af Kongen for sin halve Andel af fire Plouge i Vindezier, og for Kirkens

Opbyggelse igien, samt Præste- og Degnehusets Opbyggelse, i Kraft af den imellem Kongen og Hertugen den 27. Junii Aar 1693 i Kiøbenhavn og den 12. Julii samme Aar til Gottorf underskrevne Ombytningskontrakt, sex Plouge og sex Kather af det første Domkapitelsdistrikt, saavelsom og 2500 Rigsdaler til Gotgjørelse.

2. Kropherred.

Kropherred er omtrent to Mile langt, og halvanden Miil bredt. Her er meget Sand, Heede og Tørvmoor; men til Kornavling har det kun lidt frugtbart Land, da her voxer næsten intet andet end Rug og Boghvede. Den Deel af Herredet, som støder til Sorg, til Börmerkog og Meggerkog, har gode Enge. Man forefinder her ogsaa Skove. Ved den Landsbye Krop er en stor og slet Heede, som har havt det Navn Lohheede, men kaldes nu omstunder Kropperheede, hvor mange blodige Feltslage ere holdne i forrige Tider.

Dette Herred bestaaer ikkun af et eeneste Sogn, som er **Kropkirkesogn**, hvis Kirke har kun een Præst.

3. Arensherred.

Arensherred er fra Sønden til Norden to Mile langt, og fra Østen til Vesten een til to Mile bredt. Dette Herred har mestendeels slet Jordbund, meget Moor, Heede og Sand, men kun lidt frugtbart Jord; dog gives her ogsaa paa nogle Steder Skove og god Engbund. Arenholtersøe er en stiv halv Miil lang fra Østen til Vesten, men kun smal.

I dette Herred laae. forðum den største Deel af den berømte Danawirk eller Danneværk, (*Vallum Danorum*.) det er, af den store Vold, som den jydsk Kong Gottfried Aar 868, for at beskierme sine Lande fra fiendtligt Overfald, havde ladet opføre af Jord, i en Længde af to Mile, tvert igiennem fra Hallingstedt til Haddebyernoer. Dronning Thyre Dannebod har ladet denne Vold under sin Søns Kong Harald Blaatands Regiering, omtrent Aar 960, og Kong Waldemar den Store omtrent Aar 1163, eller ikke længe derefter, forbedre; især lod sidstbemeldte Konge, til at forstærke den, trække en Steenmuur, som var 1146 Favne lang, 20 Fod høi, og 7 Fod tyk; denne Muur var forsynet med brede Grave, saavelsom og med den Fæstning Thyrenburg. Tilsidst blev den og af Dronning

Sorte-Margaretha eller Sprenghest i det trettende Aarhundrede forbedret. Endskiønt det ene med det andet siden er ganske forfaldet, saa er dog endnu merkelige Kiendetegn deraf: og to Landsbyer, Grossdännewerk og Kleindännewerk, nu omstunder Danneværk kaldet, have deres Navne af denne Vold. Den anden Deel af dette Danawirk har strakt sig i de Sogne Kosel og Borbye, fra det Sted, hvor Sleystrømmen er bredest, indtil Eckernfördernør, i en Længde af en stiv Miil, og har været bedækket med en Fæstning paa hver Side; heraf er ogsaa endnu en Deel at see.

Til dette Herred hører Fogderiet Bollingstedt, som bestaaer af nogle Landsbyer, og hvoraf den Landsbye Bollingstedt ligger i Eggebecksohn, hvis Kirke hører til Amtet Flensborg. Arensherred har to Kirkesogne med to Præster; men adskillige Landsbyer deraf ere indlemmede i Michaeliskirkesohn i Slesvig. Bemeldte Kirkesogne ere:

1) **Hallingstedtsohn.** Denne Kirkes Bygning er opført af Engelænderne paa den Tid, da de i det ellefte Aarhundrede dreve en god Handel paa Eyder- og Treenstrømmen over Hallingstedt til Slesvig. Den er bygt af Dufsteen til et Kiøbmands- og Pakhuus; men i den følgende Tid blev det først indviet til en Kirke.

2) **Haddebyesohn,** hvis Kirke er bygt Aar 827, eller strax derefter, og er den ældste og allerførste Kirke i Hertugdømmet Slesvig, ja i hele Danmark. I den første halve Deel af det tiende Aarhundrede blev denne Kirke forbedret af Frotho, som var sat over Jylland, og af mange gamle Skribentere kaldes en Konge. Bemeldte Kirke laae i gamle Tider i den Stad Slesvig, som den Tid selv blev kaldet Hothebye eller Haddebye af de Danske. Nu omstunder ligger denne Kirke lige over for Staden Slesvig mod Søndnen til, paa hin Side af Sliestrømmen, i hvilken Havfiord de første Kristne her til Lands ere blevne døbte.

I fordom Tid havde denne Kirke en Præst fælles med det adelige Frøkenkloster; men siden Aar 1767 har det nu sin egen Præst for sig selv. Kong Kristian den Første meddeelte det slesvigske Domkapitel Aar 1461 Patronatret til denne Kirke. Men siden Domherrernes Præbender ere blevne inddragne Aar 1661, har denne Kirke hørt til Amtet Gottorf, hvortil den endnu henregnes. Ikke langt derfra, mod Søndnen, har den gamle Fæstning Oldenborg ligget.

4. Struxdorfherred.

Struxdorfherred er fra Østen til Vesten tre til fire Mile langt, men af ulige Brede; thi mod Østen er det omtrent tre Fierdingsvei, og mod Vesten halvanden til to Mile bredt. Loytheraae skiller dette Herred fra Schlissherred og Füsingherred. Dette Struxdorfherred ligger i Angeln, og indeholder en behagelig, frugtbar og med Skove forsynet Egn. Her ere mange fiskerige Søer og Damme, hvoraf man fornemmelig maae merke Langesøe og Schrixdam. Dette Herred indbefatter ti Kirkesogne, hvortil ere otte Præster. Kirkesognene ere disse:

- 1) **Moldenitsogn**, hvis Kirke har een Præst fælles med Kahlbyekirke, hvortil det adelige Kloster i Slesvig har Patronatret. De fleste Indvaanere i Moldenitsogn høre under det graa Kloster i Staden Slesvig.
- 2) **Tolksogn**, hvis Kirke har en Præst fælles med det domkapitelske Kirkesogn Nübel, som er Annex dertil.
- 3) **Ulsbyesogn**, og
- 4) **Fahrenstedtsogn**, have een Præst fælles; da det sidste Sogn er Annex til det første.
- 5) **Havetoftsgn.**
- 6) **Satrupsgn.** Udi dette Sogn ligger den meeste Deel af det store kongelige Kammergods Satrupholm; hvortil hører Hovedgaarden, som bær samme Navn; de tre Meiergaarde, Obdorf, Rehberg og Bunsbüll, og adskillige Landsbyer. Satrupholm var i fordum Tid et adeligt Gods, og havde Patronatret til Kirken i Satrup. Siden den gottorfske Andeel blev foreenet med den kongelige Andeel af Slesvig, staaer denne Kirke under den kongelige Generalsuperintendent, som Provst i Amtet Gottorf.
- 7) **Thumbyesogn.**
- 8) **Struxdorfsogn** er Annexet til Thumbyekirke; og have disse to Kirkesogne een Præst fælles.
- 9) **Böhlsgn**; hvori ligger den Gaard Mohrkirchen, og den Meirhof Schrixdorf, som hører til det Gods Mohrkirchen.
- 10) **Norderbrarupsgn**, har sin egen Præst.

5. Schliessherred.

Schliessherred har Navn af Sliestrømmen, eftersom dette Herred ligger temmelig nær ved bemeldte Havfiord. Man finder dette Herred i den sydlige Deel af Angeln adspredt i adskillige Landsbyer i de Sogne Süderbrarup, Loyth, Töstrup, Rabenkirchen, Boren- og Brodersbye. Det har en skøn og frugtbar Jordgrund, og Patronatret til følgende tre Kirker, som tilsammen har to Præster. Herredsfogden er tillige beskikket over Füsingherred. Dette Herred bestaaer af følgende tre Sogne:

- 1) **Süderbrarupsogn.**
- 2) **Loythsogn**, som er Annexet til Süderbrarupkirke, og have een Præst fælles.
- 3) **Tösterupsogn.** De fleste Beboere i dette Sogn høre til de adelige Godser Lösterup og Rundhof.

6. Füsingherred.

Füsingherred har forud hørt til Bispedømmet Slesvig under Amtet Schwabstedt, men er Aar 1702, tilligemed Treyaherred, blevet lagt under Amtet Gottorf. Dette Herred, som er kun lidet, ligger i en frugtbar Egn i den sydlige Deel af Angeln, adspredt udi de Sogne Kahlbye, Brodersbye, Taarstedt, Loyth og Boren, og har Patronatret til følgende to Kirker. Herredet har sit Navn af den Landsbye Füsing, som ligger i Kahlbyesogn. I dette Herred ligger:

- 1) **Brodersbyesogn.** I dette Sogn er en Færg, hvori man med Vogn og Heste kan komme over Sliestrømmen til den Landsbye Missund.
- 2) **Taarstedtsogn** er Annexet til Brodersbyekirke; og have disse to Kirker een Pastor tilfælles med hinanden.

7. Treyaherred.

Treyaherred, hvis Plouge ligge mestendeels adspredte i Amtet Flensborg, udi de Sogne Husbye, Hanne Witt, Jordel og Eggebeck. Til dette Herred hører Treyasogn, hvoraf Herredet har Navn. Dette Sogn ligger vesten for Arensherred. Jordbunden i dette Herred er middelmaadig; dog findes Skove og gode Enge med Græsgange ved Treenfloden. Herredsfogden er tillige Herredsfoged i Arensherred og i Fogderiet Bollingstedt.

8. Det Amt eller Herred Mohrkirchen.

Det Amt eller Herred Mohrkirchen har ingen Kirker under sig; men Amtets Beboere ere indlemmede i de Kirker paa andre Amter, hvori de boe. Herredet har siden Aar 1752 faaet sit eget Ting og sin egen Herredsfoged. Udi Ægteskabs- og Kirkesager staaer dette Herred, ligesaavel som de Forommeldte, under den gottorfiske Underkonsistorialret. Dette Herred indbefatter:

1) Det egentlige **Gods Mohrkirchen**, som bestaaer af Hovedgaarden Mohrkirchen og af den Meierhof Schrixdorf, hvilke begge ligge i Böhlsohn i Angeln, og hvis Under?anere boe i Böhlsohn og i de omliggende Sogne i Straxdorf- og Nieherred. Dette Gods har en overmaade frugtbar Jordgrund. Her har forud staaet et Kloster af Anthonorden, hvilket var oprettet mod Slutningen af det fiirtende Aarhundrede.

2) Det **Fogderie Langstedt**, som har sit Navn af den Landsbye Langstedt i Eggebeksohn. De dertil hørende Husen og Landerier ligge hist og her i Amtet Flensborg, tildeels og i Landskabet Bredstedt.

3) Det **Fogderie Karlswraa**, hvilket har sit Navn af den Landsbye Karlswraa i Bülderupsohn i Schluxherred, og bestaaer af lutter Under?anere, som boe adspredte i andre Amter Tøndern, Flensborg, Apenrade og Hadereleben.

3. Om Staden Frideriksstadt.

Frideriksstadt er en overmaade smuk anlagt Stad, bygt paa hollandsk Maade, med regelmæssig Arkitektur, beliggende ved den vestlige Side af Hertugdømmet Slesvig. Staden ligger imellem Treenflod og Eyderstrømmen, fire Mile vest-sydvestlig fra Slesvig, men Halvanden Miil sønden for Husum. Dens Gader holdes meget reenlige, og ere besatte med Lindetræer i en lige Linie. Staden er anlagt udi Marsk, og bygt paa et høit Sted i Landskabet Stappelholm Aar 1621 af nogle Armenianer eller Remonstranter, som drog bort fra Holland efter det ?ordrethtiske Kirkemøde. Staden blev kaldet Frideriksstadt, efter den da værende Hertug Friderik den Anden, og Aar 1632 blev den sat i en endnu bedre Stand. Hertugen meddeelte Aar 1619 disse Nederlændere skønne Privilegier, og han konfirmerede Aar 1633 den af Staders forfattede Politie- og Rettergangsorden, saavel som Stadsret i det nederlandske Sprog, hvilken blev trykt Aar 1635. Blant Undersaatternes vigtige Privilegier henhøre fornemmelig Religionsfrihed for Lutheraner, Remonstranter, Mennoniter,

Katholiker, Jøder og Qvækere; saa og Frihed for al Indqvartering og Forlovningspenges Erlæggelse. Man kan beregne, Indvaanerne store og smaa tilsammen at være to tusinde, af hvilke fire Femtedele ere Lutheraner, men en Femtedeel Remonstranter, Memnoniter, Katholiker og Jøder. Indvaanerne have deres Næring fornemmelig af nogle Silke- og Uldenmanufakturere, saavelsom og af Søefart og, Kiøbmandskab.

Staden er vel ei omgivet med nogen Muur, men, dog med en Grav, besat med høie Træer, og med stærke Diger, til Beskiærmelse mod store Vandfloder., Staden har ei heller lidt nogen Skade af den. stærke Vandflod Aar 1634; ei heller siden den Tid. Treenflod bliver her ved tre Sluser og nogle Kanaler udledet i Eyderstrømmen. Magistraten bestaaer af en Præsident, to Borgemestere og fem Raadsforvandre, af hvilke sidste een er tillige, Sekretair.

Til Remonstranternes Kirke, hvis Grundsteen blev lagt Aar 1624 holde ogsaa de Reformerte sig. Den lutherske Kirke, hvis Bygning, blev begyndt Aar 1644, og dens Indvielse skeede Aar 1649, maatte næsten ganske af nye igjen opføres Aar 1672. Ved denne lutherske Kirke er altid to Præster, en Pastor og en Kompastor, hvilke begge Kongen kalder og beskikker; og Kompastor er tillige Rektor ved den latinske Skole, som her er.

De Memnoniter fik Aar 1623. deres frie Religionsøvelse. Her findes ogsaa Katholiker, som ved to Jesuiter lade holde offentlig deres Gudstieneste i et privat Huus. Jøder have her en Synagoge, i Baghuset i et dem tilhørende Huus.

I fordem Tid var her ligeledes Qvækere; men nu omstunder ere her ingen af dem. Imidlertid bliver dog deres Forsamlingssted vedligeholdt af de engelske Qvækere, til at forsvare deres Privilegier.

Stadens Vaaben er et, Nulleblad over to Strømme.

4. Om det Landskab Stapelholm.

Det Landskab Stapelholm grændser mod Sønden til Eyderen; mod Vesten til Eyderen, Frideriksstadt, og de Amter Schwabstedt og Husum; mod Norden til de Amter Schwabstedt, Husum og Kropherred; og mod Østen til Kropherred og Hohnerherred Dette Landskab skilles fra de Amter Husum og Schwabstedt ved Treenfloden. Det har en ganske uformelig Beliggenhed, og er derfor af ganske ulige Længde og Breede. Dets største Længde fra Søndes til Norden er halvtredie tydske Mile; og den største Breede fra Østen til Vesten omtrent to tydske Mile Paa nogle Steder er det kun en halv Miil, ja vel mindre; men paa andre vel og een Miil langt og bredt. Landskabet bestaaer

af Geestland og Marskland. Jorden er overalt frugtbar. De saa kaldte butfeldske Roer faaes her i stor Mængde; ligeledes opføder man mange Heste og Sviin. Men Stude og Kiør græsses og feedes; hvorudover Indvaanerne i dette Landskab drive en temmelig Handel med feedt Qvæg og Heste. Her falder gode Enge, Græsgange og Skove. Paa Tørvmoor til Brændsel er ingen Mangel, fornemmelig i Erfdesogn.

Amtmanden til Gottorf er Ogsaa Amtmand over dette Landskab, som ellers har sin egen besynderlige Forfatning, og sin egen Landfoged, som tillige er Landskriver. Ligeledes har Landskabet sin egen Landret og sin egen Digeordning.

Dette Landskab har følgende tre Kirkesogne:

1) **Süderstapelsogn**, hvis Kirke har to Præster, en Pastor og en Kompastor. Dette Sogn har meget Marskland,

2) **Bergenusensogn**.

3) **Ærdesogn**. Udi dette Sogn skal i forðum Tid have ligget en gammel Stad eller Flæk, ved Navn Thiele; men er formodentlig ved Krig ødelagt.

Kilde: Nicolay Jonge,

Kongeriget Danmarks chorografiske Beskrivelse.

Kiøbenhavn 1777

Johan Rudolph Thieles Bogtrykkerie og paa hans Forlag, boende i store Helligieststrædet No. 150

Side 907 – 923.